

GOSPODARSKI POLOŽAJ RIBNIŠKIH PODLOŽNIKOV V ZAČETKU XIX. STOLETJA

MAJDA SMOLE

Ribniški okoliš je v začetku XIX. stoletja tvoril del novomeškega okrožja in mejil na Blokah in Snežniku na postojnsko okrožje. Štel je 9000 prebivalcev, ki so bili po pretežni večini mali kmetje in kajžarji. V župniji Ribnici, vikariatih Loški potok in Sodražica ter lokaliji Dolenja vas so v začetku XIX. stoletja že popolnoma prevladovali lastniki tretjinskih kmetij ali domceev, četrtinskih kmetij in kajž. V Nemški vasi, ki je štela 85 hiš, je bilo na primer 37 četrtrgruntarjev (Viertelhuebler) in 11 kajžarjev, v Dolenji vasi sploh sami četrtrgruntarji in kajžarji, v Sodražici pa je od skupnih 65 podložnikov bilo 28 kajžarjev, 20 jih je imelo četrtinske kmetije, 5 pa domce. Na hribovitem, hladnem in nerodovitnem ozemlju so se mogli ti mali kmetje preživljati z lastnimi pridelki le sedem do osem mesecev v letu; gojili so predvsem krompir in strniščne sadeže, medtem ko je žito uspevalo le v neznatni meri. Ker ribniški podložniki z dohodki od kmetijstva niso mogli izhajati, kaj šele izpolnjevati svoje obveznosti do zemljiškega gospoda, so se morali ukvarjati s trgovanjem in obrtjo.

Trgovali so z južnim sadjem, ki so ga kupovali v Trstu in ga prodajali na Dolenjskem zlasti v Novem mestu ter na Hrvaškem. Obratno pa so na hrvaškem nakupovali konje, prašiče, ovce in koze in jih preprodajali v Trstu in na Goriškem. Kupčevanje z južnim sadjem je močno nazadovalo zaradi poostrenih carinskih predpisov. Mnogi so se ukvarjali z žitno trgovino na drobno. Tovorili so žito iz Karlovca in ga razprodali na tedenskem sejmu v Sodražici, oskrbovali pa z njim deloma tudi sosedno postojnsko okrožje. V Bakar ali na Reko so hodili po sol in krošnjarili z njo po novomeškem okrožju. Od ribniških krznarjev so jemali kože in jih nosili na prodaj celo na Štajersko tja do Drave.

Pomembnejši vir dohodkov kot kupčija je bila obrt. Najvažnejši obrtni panogi sta bili lončarstvo in izdelovanje škatele oziroma sit in rešete. Osredotočili sta se v predelih, v katerih je bila zemljiška posest najbolj razdrobljena.

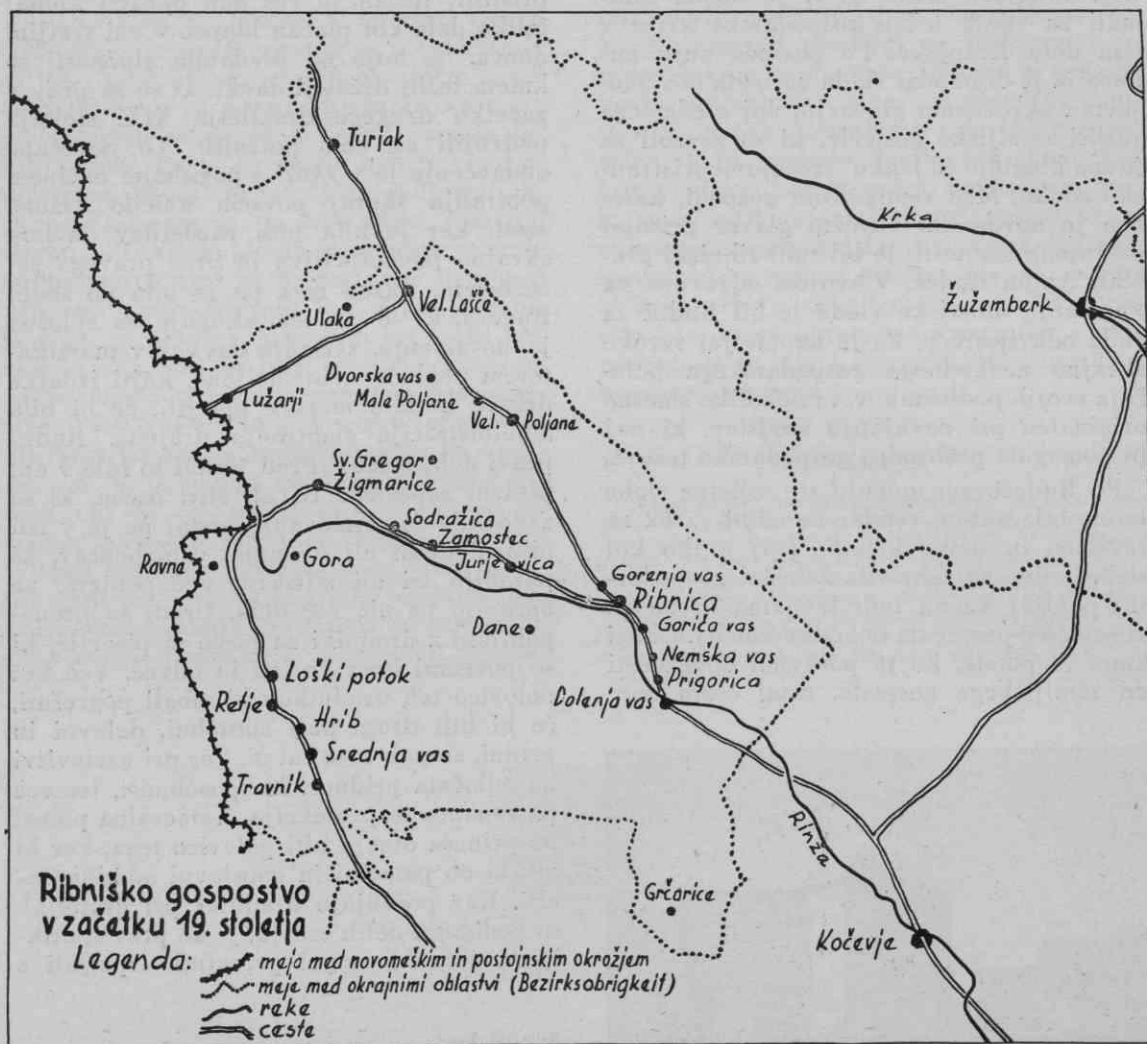
Lončarji so prebivali v petih vaseh lokalije Dolenja vas. Z lončarsko obrtjo se je ukvarjalo 250 družin, povečini četrtrgruntarji in kajžarji. Illovice so kopali na veliki bližnji gmajni ter žgali iz nje pečnice in

navadno kmečko posodo, s katero so oskrbovali novomeško, postojnsko in goriško okrožje, vso Hrvaško in Primorsko s Trstom. Od kmetov so za lonce dobivali v zameno žito. Letno so lončarji zaslužili 10.000 goldinarjev.

Središče lesne obrti je bilo v hribovitem ozemlju vikariata Loški potok. Tu se je okoli 100 družin bavilo z izdelovanjem lesenih škatele in obodov za sita in rešeta. Škatle, ki so služile kot embalaža za drogerijsko blago, so pošiljali v Trst, Benetke in Levanto; po letu 1806, ko je Napoleon proglasil celinsko zaporo, da bi preprečil trgovske stike med evropsko zemljino in Anglijo, je izvoz v Benetke in na bližnji Vzhod popolnoma prenehal. Obode za sita in rešeta so izdelovali iz smrekovega in jelovega lesa in jih prodajali tako imenovanim »deželanom«, to je prebivalcem župnije Ribnice in vikariata Sodražice, kjer je bilo okoli 300 družin zaposlenih s pletenjem sit in rešete. Dna za sita niso izdelovali sami, temveč so hodili ponje v Stražišče in Kranj, pač pa so sami pripravljali iz leskovih šib vitre za rešeta. Vsa družina se je ukvarjala s tem delom. Izdelke so naložili na voz in z njimi krošnjarili po vsej Kranjski, Koroški, Štajerski do Gradca, po Hrvaški, Slavoniji, Goriški, Trstu in Reki; spotoma so tam, kjer so dobili ustrezen les, delali nove obode in iz njih sita in rešeta ter se vračali domov šele po več mesecih; včasih so ostali na poti tudi pol leta. Revnejši »deželani«, ki niso premogli voza, so nosili svoje obode, vitre, dna za sita in škatle kar na hrbtu, izgotavljali sita in rešeta, kjer so naleteli na odjemalce, in se vračali domov po nov tovor. Toda kupčija je precej nazadovala, ko so leta 1809 zasedli Kranjsko Francozi; v Avstriji so poslej Ribničanom kot tujim podložnikom precej oteževali trgovanje. Vedno večje težave so imeli tudi z dobavljanjem smrekovega in jelovega lesa, ki ga je začelo primanjkovati in so ga morali za drag denar kupovati v oddaljenih predelih na Snežniku, v Čabru in drugod. Krošnjarji, ki so prodajali lonce, sita in rešeta, so jemali s seboj svoje komaj osem do desetletne sinove, da so se ti pravočasno spoznali s kraji in prometnimi razmerami. — Izdelovalci škatele in obodov v Loškem potoku so zaslužili letno do 5000 gld., »deželani« s siti in rešeti pa do 20.000 gld.

Okrog 5200 goldinarjev letnega dohodka je nudil ribniškemu prebivalstvu lov na polhe, ki so bili posebno številni v pretežno bukovih gozdovih gospostev Logatec, Planina, Bistra, Postojna, Snežnik, Turjak, Čušperk, Ribnica, Kočevje, Žužemberk in Ruperče. Lov na polhe se je začel v mesecih avgustu in septembru, ko je dozorel žir in so se polhi šele prav razmnožili. Lovili so jih v temnih nočeh s posebnimi lesenimi pastmi, tako imenovanimi skrinjicami, ki so imele štirikotno obliko, okroglo odprtino in železno vzmet; vaba, običajno košček v olivnem olju namočenega jabolka ali hruške, je bila v notranjosti skrinjice. Vsak polhar je imel 30 do 40 takih skrinjic, ki jih je s posebnimi palicami pritrdil na bukova debela v območju četrt ure hoda okoli ognja, ki ga je zakuril v gozdu. Kadar je bil lov ugoden, je moral polhar večkrat obiti svoj revir, pobirati ujete polhe iz pa-

sti in te znova nastavljati; tako je zjutraj prinesel domov do 100 in več polhov. Zelo izdaten je bil lov tudi spomladi. Polharji so namreč dobro poznali prezimovališča polhov; spomladi so jih z dimom in ognjem prepodili iz razpok in votlin ter jih polovili v različne pasti, ki so jih nastavili pred votlinami. Spomladi ujeti polhi so imeli še prav posebno dobro krzno. Vendar polhov niso lovili le zaradi krzna, temveč tudi zaradi mesa in tolšče, ki so jo stopili in porabili mesto slanine za zabelo, meso pa so prekadili podobno kot klobase. — Krzno so prodali krznarjem v Ribnici in Ložu; ti so odstranili s kož še preostalo tolščo in jo porabili za razsvetljavo, očiščene kože pa sešili po 30 do 100 kosov skupaj v tako imenovane »table«, ki so jih prodajali Kočevarjem, ti pa so jih odnašali na Dunaj. Ob dobrih letinah žira so polharji ujeli več milijonov polhov; en sam krznar v Ribnici

je tedaj zbral 170.000 poljših kož; vendar je bil lov tako izdaten le vsako sedmo leto, v ostalih šestih letih je bilo polhov mnogo manj ali pa celo nič. Povprečno so naložili letno do 450.000 polhov in jih prodali bodisi surove po 30 krajcarjev za sto kož ali pa sešite v »table« v vrednosti enega in pol goldinarja.

Postranski zaslužek ribniškega podložnika od trgovine in obrti je postajal v času napoleonskih vojn, zlasti po letu 1806, vedno bolj pičel. Splošna gospodarska kriza, ki jo je povzročila v Evropi celinska zopora, je imela za posledico tudi propad domače obrti, ki se še dolgo po končanih vojnah ni opomogla. V predelih, ki so bili glede kmetijstva popolnoma pasivni, sta postajali revščina in stiska prebivalstva vedno hujši. Štiri leta po obnovitvi avstrijske oblasti na Kranjskem, leta 1817, je beda prebivalstva na Dolenjskem in še posebej v ribniškem okolišu tako narasla, da je vzbudila pozornost dunajske vlade, ki se je začela zanimati za vzrok težke gospodarske krize v tem delu Kranjske. Po posredovanju gubernija je dunajska vlada naročila novomeškemu okrožnemu glavarju, naj glede tega zasliši zemljiške gospode, ki so zavzeti za javno blaginjo in lahko izrečejo nepristransko sodbo. Med zemljiškimi gospodi, katerim je novomeški okrožni glavar prisojal omenjene lastnosti, je bil tudi ribniški graščak Anton Rudež. V svojem odgovoru na vprašanja dunajske vlade je bil Rudež za čuda odkritosrčen, ko je ugotavljal vzroke skrajno neugodnega gospodarskega položaja svojih podložnikov, in nekoliko smešno originalen pri navajanju sredstev, ki naj bi pomagala prebroditi gospodarske težave.

Po Rudeževem mnenju so večletne slabe letine bile važen, vendar ne edini vzrok za revščino in stisko kmeta. Vsaj toliko kot slabe letine so zakrivila žalostni gospodarski položaj kmeta tudi fevdalna bremena, ki so daleč presegala dohodke kmetij. Ubogi kmet je potem, ko je poravnal obveznosti do zemljiškega gospoda, ostal često brez

najpotrebnejšega živeža. Marsikateri stradajoči kmet je vzel od premožnejšega sosedu mernik ovsu z obljubo, da mu bo ob žetvi vrnil mernik pšenice, ali pa je svojo, še nepožeto pšenico prodal po pet goldinarjev mernik v času, ko je stal mernik pšenice deset goldinarjev, ali pa je zastavil bodočo žetev, oziroma donos od vinograda. Razumljivo je, da je kmet spričo takih razmer izgubil pogum in je le nerad opravljal delo, katerega sadove so izžrpale dajatve. Njegova pridnost je pojenjala, polje je obdeloval slabo, živino je zanemarjal in posledica je bila še večja stiska in revščina. Med vsemi fevdalnimi bremenmi je kmeta najbolj hromila tlaka, ki v pretežni večini Dolenjske še ni bila prevedena v denarno dajatev. Posledica tega je bila, da je ostajalo več tisoč delovnih rok vsaj dve tretjini dneva brez dela, kajti tlačansko delo je kmet opravljal le nerad in z odporom ter je delal na tlaki le toliko, kolikor so ga prisilili; tlačan je ves dan opravil komaj toliko dela kot plačan hlapec v eni tretjini dneva. Še huje od fevdalnih služnosti so kmeta težili državni davki, ki so se prav v začetku drugega desetletja XIX. stoletja podvojili ali celo potrojili. To povečano obdavčenje je v zvezi s pogubnim načinom pobiranja skoraj povsem uničilo kmeta, zlasti ker je bila tudi razdelitev davkov skrajno pomanjkljiva in brez pravega sorazmerja. Razen tega pa je bilo po sodbi Rudeža, ki se pri tem sklicuje na splošno javno mnenje, zvišanje davkov v marsikaterem pogledu neutemeljeno, kajti izdatke države bi bilo mogoče omejiti, če bi bila administracija smotrnejše urejena. Rudež pravi dobesedno: »Pred 30 leti so bile v eni pisarni zaposlene tri ali štiri osebe, ki so zadoščale za uradovanje, sedaj pa je v isti pisarni deset ali dvanaest uslužbencev, ki porabijo tri ali štirikrat več papirja, ne opravijo pa nič več dela. Uradi so prenapolnjeni z uradniki za posle in pisarije, ki so večini brez koristi in odveč. Več kot polovico teh uradnikov bi mogli pogrešati, če bi bili drugi bolj sposobni, delavni in pridni, ampak tega žal ni, ker pri nastavitvi ne odločata pridnost in sposobnost, temveč patronanca in protekcija. Kameralna posest ne prinaša erarju niti polovico tega, kar bi mogla ob pametni in enostavni administraciji. Kar počenjajo uradniki pri gradnjah in podobnih delih erarja, je že prav spotikljivo. Kar bi mogel privatnik izpeljati s

Ribniški grad

1000 goldinarji, to stane erar najmanj 3000 goldinarjev. Tako pridejo uradniki do denarja, do blagostanja in izobilja, česar na pošten način ne bi mogli doseči. Velika, draga in zgrešena podjetja ne uspevajo in brez koristi požirajo ogromne vsote. Na ta in podoben negospodarski način poteka domala vse javno gospodarstvo. Na ta način gredo v izgubo milijoni, ki bi se bogato obrestovali, če bi jih porabili za razbremenitev kmeta, izboljšanje kmetijstva, napredek industrije in povečanje splošne blaginje.

Ko je Rudež tako ožigosal javno upravo z izgovorom, da smatra za svojo dolžnost, da sporoči vladi splošno javno mnenje, je obrazložil, kaj bi storil, da bi »mlačnega in lenega Dolenjca vzbudil k delu in večji aktivnosti.«

»Ker poznam posebnosti zemlje, značaj, težnje in slabosti kmeta,« pravi Rudež, »bi poskusil z naslednjimi ukrepi:

Posebno pozornost bi posvetil poljedelstvu in živinoreji. Ukazal bi iztrebiti vinsko trto tam, kjer so tla ugodna za poljedelstvo, in tako pridobljeno zemljo posejal z žitom in deteljo ali pa posadil krompir, kajti na Dolenjskem vinogradništvo ne prinaša takih koristi, da bi se moglo meriti s poljedelstvom. Skušal bi izboljšati sadjerejo, ki je na Dolenjskem na zelo nizki razvojni stopnji. Pri hišah, hlevih in ograjah je mnogo prostora, kjer bi mogla rasti in dobro uspevati sadna drevesa kot slive, jablane, hruške itd. Dokler bi ne bilo pri vsaki hiši sadovnjaka, naj bi bila kmečkim sinovom prepovedana poroka in prevzem gospodarstva. Vsak kmečki fant bi moral letno zasaditi šest do sedem sadnih dreves in dokazati, da je to nalogo res izvršil. Vsaka občina naj bi ob sodelovanju cerkvene in svetne gosposke razdelila svoje prebivalce v deset razredov glede na marljivost in zaničnost pri negovanju živine, obdelovanju polja, oskrbovanju travnikov in sadovnjakov. Najbolj zanični gospodarji bi naj

bili uvrščeni v deseti razred, ki bi moral vedno obsegati vsaj 20 posestnikov. Le-te naj bi javno ožigosali, jim vzeli pravico soodločanja v občinskih zadevah, njihove sinove pa brez izjeme potrdili k vojakom. Če bi v naslednjem letu pri ponovni razdelitvi prebivalstva najslabši gospodarji ne dosegli boljšega razreda, naj bi jim prodali posestvo na dražbi in jih z družino vred izgnali iz občine. Pri tej klasifikaciji prebivalstva naj bi sodelovala duhovščina, ki bi tako opravila koristnejši posel, kakor pa da navaja podložnika k prenapetemu pobojnštvu in nadzemski popolnosti, kar je vse škodljiva izguba časa. Za spodbudo in pouk Dolenjca naj bi poklicali nekaj rodbin z Gorenjskega, kjer poljedelstvo, sadjereja, tkalstvo in druge obrti prav posebno cveto, in jih naselili na kameralni posesti. Vzglede takih pridnih in delavnih ljudi bi gotovo ne ostal brez učinka pri dolenjskem kmetu.«

Kot vidimo, je Rudež iskreno želel izboljšati položaj podložnika na Dolenjskem. Nekateri njegovi predlogi so bili trezni in premisleka vredni, toda zamisel o klasifikaciji prebivalstva glede na razvojno stopnjo njihovega gospodarstva je bila nesmiselna in bi prinesla kmetu več škode kot koristi, zlasti ker je način, po katerem naj bi se klasifikacija izvedla, dopuščal nezasišane in nepopravljive krivice. Teh predlogov oblast tudi ni upoštevala, vsaj v ribniškem arhivu ni odgovora na Rudeževo poročilo, ki je ohranjeno v osnutku s pripombo, da je bilo 4. avgusta 1817 odposlano novomeški kresiji.

VIRI:

Rudež Anton: Statistische Bemerkungen aus Krain, 1810 junij 25. — Rudež Anton: Beantwortung der mit löblichen kreisamtlichen Verordnung von 15. Juli l. J. vorgelegten Fragen, die andauernde Armuth eines Theils der Untertanen in Neustadtler Kreise und die Wegräumung ihrer Ursachen betreffend, 1817 avgust 4. (Oba referata sta v arhivu gospostva Ribnice, fasc. Korespondenca-dopisi uradov; brez signature, ker arhiv še ni dokončno urejen). — Urbarji ribniškega gospostva za leta 1798—1810, 1818—1829.

